Єршова, Л. М. (2019). Професійна підготовка майбутніх дизайнерів у контексті етнодизайну. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*.

Рудницька, О. П., Отич, О. М., Михайличенко, О. В., та ін. (2010). *Мистецька освіта в Україні: теорія і практика* (О. В. Михайличенко, ред.). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.

УДК 377.04:005.966-027.561

ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ ЯК СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Інна Гриценок,
кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу виховання і професійної кар'єри Інституту професійної освіти НАПН України,
https://orcid.org/0000-0003-0317-3620
e-mail: grihenokinka@ukr.net

Анотація. Висвітлено, що професійна орієнтація може бути зрозуміла як інтегрована система, яка відіграє стратегічну роль у розвитку людського капіталу, підтримуючи осіб у прийнятті обґрунтованих рішень щодо освіти та професії, одночасно узгоджуючи особисті прагнення з суспільними та економічними потребами. Схарактеризовано, що професійна орієнтація не є набором ізольованих послуг, а функціонує через постійну взаємодію на інституційному, соціальному та індивідуальному рівнях, створюючи умови для сталого розвитку робочої сили, соціальної інклюзії та навчання протягом усього життя.

Ключові слова: фахова передвища освіта, ринок праці, професійна орієнтація, служби зайнятості, здобувачі фахової передвищої освіти.

На інституційному рівні професійна орієнтація є невід'ємною частиною систем освіти та навчання, інститутів ринку праці та рамок державної політики. Школи, заклади професійної освіти, заклади фахової передвищої освіти, заклади вищої освіти, служби зайнятості та приватні консультаційні організації спільно формують структуру та якість надання послуг з професійної орієнтації. Ці інституції встановлюють стандарти, навчальні програми та механізми забезпечення якості, які гарантують доступність, професійність та відповідність послуг з професійної орієнтації вимогам ринку праці.

Ці установи встановлюють стандарти, навчальні програми та механізми забезпечення якості, які гарантують доступність, професійність та відповідність послуг з професійної орієнтації вимогам ринку праці. За допомогою послуг з професійної освіти, консультування, оцінювання та інформування заклади освіти допомагають здобувачам фахової передвищої освіти орієнтуватися у складних шляхах між освітою, навчанням та працевлаштуванням. Інституційна координація є особливо важливою в сучасних економіках, де швидкі технологічні зміни та мінливі вимоги до кваліфікації вимагають гнучких шляхів навчання, визнання попереднього навчання та можливостей для перекваліфікації та підвищення кваліфікації. Коли професійна орієнтація систематично інтегрується в інституційні рамки, вона сприяє більш ефективному розподілу людського капіталу, зменшує невідповідність кваліфікації та підтримує економічну конкурентоспроможність (Алєксєєва та ін., 2019).

Соціальний рівень професійної орієнтації відображає вплив більш широкого соціально-економічного, культурного та громадського контексту на розвиток кар'єри. Соціальні норми, цінності, очікування сім'ї, групи однолітків та умови місцевого ринку праці формують сприйняття здобувачами фахової передвищої освіти кар'єрних можливостей та обмежень. Професійна орієнтація на цьому рівні функціонує як посередницький механізм, що вирішує проблему соціальної нерівності та сприяє рівним можливостям, компенсуючи нерівний доступ до інформації, мереж та ресурсів. Державні системи професійної орієнтації, ініціативи на рівні громади та партнерства з роботодавцями та соціальними організаціями допомагають подолати розрив між студентською молоддю та ринком праці. Завдяки залученню соціального діалогу та роботодавців, професійна орієнтація узгоджує розвиток трудових ресурсів з реальними економічними потребами, одночасно сприяючи соціальній згуртованості.

На індивідуальному рівні професійна орієнтація зосереджується на особистому розвитку, самосвідомості та стійкості як основних компонентах людського капіталу. Здобувачі фахової передвищої освіти отримують підтримку в розумінні своїх інтересів, здібностей, цінностей та мотивації, а також у розвитку навичок прийняття рішень та адаптивності. На ринку праці, що характеризується невизначеністю та нелінійними кар'єрними шляхами, професійна орієнтація допомагає студентській молоді управляти перехідними періодами, справлятися зі змінами та зберігати працевлаштованість протягом усього життя. Ця перспектива розвитку підкреслює професійну орієнтацію як процес, що триває все життя, а не як одноразове втручання. Зміцнюючи автономність, впевненість та здатність до навчання, професійна орієнтація покращує як якісні, так і кількісні аспекти людського капіталу, даючи змогу здобувачам фахової передвищої освіти активно формувати свою кар'єрну траєкторію.

Професійну орієнтацію як систему розвитку людського капіталу можна більш глибоко дослідити, розглядаючи її динамічні, довгострокові та трансформаційні функції в суспільствах, що зазнають швидких економічних, технологічних та демографічних змін. Людський капітал більше не визначається виключно формальною кваліфікацією чи професійними навичками; він дедалі більше охоплює адаптивність, здатність до навчання, соціальні компетенції та здатність орієнтуватися в умовах невизначеності. Професійна орієнтація безпосередньо сприяє цим аспектам, підтримуючи обґрунтований вибір, постійний розвиток та значущу участь у ринку праці протягом усього життя. З системної точки зору, професійна орієнтація виступає як механізм, що пов'язує освіту, зайнятість та соціальну політику. Отже, професійна орієнтація допомагає узгодити освітні послуги з реальними та передбачуваними потребами у кваліфікованих кадрах, зменшуючи структурне безробіття та невідповідність кваліфікації. Таке узгодження є особливо важливим у професійній освіті та навчанні, де відповідність навчальних програм професійній практиці безпосередньо впливає на якість та продуктивність людського капіталу.

На інституційному рівні глибина професійної орієнтації залежить не тільки від її доступності, а й від узгодженості та професіоналізму. Фрагментовані послуги, слабка координація між міністерствами або агентствами та недостатньо підготовлені консультанти обмежують вплив орієнтації на розвиток.

Соціальний вимір професійної орієнтації стає особливо важливим у контексті, що характеризується нерівністю, демографічними змінами або соціальними потрясіннями. Соціальне походження сильно впливає на результати навчання та кар'єри, часто незалежно від індивідуальних здібностей або мотивації. Професійна орієнтація може пом'якшити ці наслідки, виступаючи інструментом соціальної політики, що розширює доступ до інформації, можливостей та мереж підтримки. Завдяки цілеспрямованим заходам для незахищених груп, системи професійної орієнтації допомагають запобігти ранньому виключенню з ринку праці, довготривалому безробіттю та соціальній адаптації. Отже, професійна орієнтація сприяє якісному розвитку людського капіталу, гарантуючи, що таланти не будуть марнуватися через структурні або соціальні бар'єри. Більше того, сприяючи інклюзивній участі в освіті та праці, професійна орієнтація зміцнює соціальну згуртованість та довіру до державних інституцій.

На індивідуальному рівні більш глибокий аналіз підкреслює, що професійна орієнтація є процесом розвитку потенціалу, а не просто працевлаштуванням. Від здобувачів фахової передвищої освіти все частіше вимагається вміння управляти численними переходами, включаючи перехід від освіти до роботи, зміну сфери діяльності, періоди безробіття або перепідготовку. Професійна орієнтація підтримує цей процес, сприяючи розвитку навичок рефлексії, реалістичної самооцінки та стратегічного планування. Ці компетенції підвищують здатність здобувачів фахової передвищої освіти до безперервного навчання та конструктивної реакції на невдачі, невизначеність або зміни. З точки зору людського капіталу, такі особисті здібності є такими ж цінними, як і технічні навички, оскільки вони визначають, наскільки ефективно здобувачі фахової передвищої освіти можуть набувати, застосовувати та оновлювати знання з часом.

Взаємодія між індивідуальною ініціативою та системними структурами є особливо важливою для розуміння ефективності професійної орієнтації. Хоча остаточне рішення щодо кар'єри приймають самі здобувачі фахової передвищої освіти, їхній вибір формується під впливом інституційних механізмів, соціальних очікувань та наявних можливостей. Ефективне профорієнтаційне консультування не нав'язує заздалегідь визначених шляхів, а розширює діапазон реалістичних варіантів для здобувача фахової передвищої освіти, одночасно роз'яснюючи наслідки різних виборів.

Такий баланс між діяльністю та структурою дає змогу профорієнтаційному консультуванню підтримувати як особисте самореалізацію, так і суспільні потреби. Механізми зворотного зв'язку, такі як відстеження випускників, результати на ринку праці та оцінки користувачів, дають змогу закладам фахової передвищої освіти коригувати практики та політику профорієнтаційного консультування, посилюючи реагування та актуальність системи. Професійна орієнтація функціонує як регулюючий та інтерпретаційний механізм у цьому процесі, допомагаючи здобувачам освіти та закладам фахової передвищої освіти осмислити зміни та перетворити їх на цілеспрямовані дії (Гриценок, 2017).

На структурному рівні професійна орієнтація все більше виступає посередником між макроекономічними силами та мікрорівневими рішеннями щодо кар'єри. Технологічні інновації, глобалізація, екологічні перетворення та демографічні зміни переформатують професійні структури та вимоги до навичок такими темпами, які окремі особистості не можуть легко інтерпретувати. Системи професійної орієнтації поглинають та аналізують інформацію про ринок праці, пріоритети політики та галузеві тенденції, перетворюючи їх на практичні знання. Ці знання не тільки інформують про індивідуальні вибори, але й впливають на інституційне планування, реформу навчальних програм та стратегії розвитку робочої сили. У цьому сенсі професійна орієнтація стає частиною інфраструктури управління людським капіталом, підтримуючи прийняття рішень на основі фактичних даних у різних секторах.

Інституційна глибина професійної орієнтації ще більше проявляється в її здатності інтегрувати освітні, зайнятісні та соціальні послуги підтримки. Коли професійна орієнтація працює ізольовано від надання професійної підготовки, соціальних послуг або політики зайнятості, її вплив на людський капітал залишається обмеженим. Однак, коли вона вбудована в скоординовані інституційні екосистеми, вона сприяє більш плавному переходу та зменшує соціальні та економічні витрати на адаптацію ринку праці.

Наприклад, професійна орієнтація, пов'язана з активною політикою на ринку праці, може скоротити періоди безробіття, спрямовуючи на реалістичні шляхи перепідготовки, а професійна орієнтація, інтегрована в професійну освіту, може запобігти передчасному відрахуванню здобувачів освіти, узгоджуючи очікування студентської молоді з реаліями професійної діяльності. Ці інституційні взаємодії підвищують як ефективність, так і справедливість розвитку людського капіталу. Професійна орієнтація, заснована на соціальній

обізнаності, може кинути виклик обмежувальним нормам і розширити горизонти сприйняття. Представляючи студенській молоді альтернативні шляхи та рольові моделі, професійна орієнтація сприяє демократизації можливостей та диверсифікації людського капіталу в різних секторах і регіонах.

З точки зору розвитку, професійна орієнтація також діє як психосоціальний процес, що зміцнює здатність здобувачів фахової передвищої освіти продуктивно взаємодіяти з невизначеністю. Сучасні ринки праці вимагають не тільки професійної компетентності, а й емоційної регуляції, самоефективності та здатності відновлюватися після зривів. Професійна орієнтація підтримує ці аспекти, надаючи структурований простір для рефлексії та орієнтації на майбутнє. Завдяки керованому дослідженню досвіду та прагнень, здобувачі фахової передвищої освіти вчаться інтерпретувати невдачі як можливості для навчання, а не як провали. Ця функція, що підвищує стійкість, безпосередньо сприяє стійкості людського капіталу, забезпечуючи, що навички та знання залишаються корисними та адаптивними з плином часу (Лозовецька, 2012).

Взаємодія між індивідуальним пошуком сенсу та системними вимогами є центральною для стабільності кар'єрного орієнтування як стратегії людського капіталу. Економічні системи вимагають адаптивності, продуктивності та інновацій, тоді як люди шукають мету, стабільність та ідентичність. Кар'єрне орієнтування допомагає поєднати ці іноді суперечливі логіки, даючи здобувачам фахової передвищої освіти можливість узгодити особисті цінності з соціально та економічно значущими ролями. Таке узгодження підвищує мотивацію, задоволеність роботою та довгострокову залученість до навчання та роботи, що, в свою чергу, підвищує продуктивність та зменшує плинність кадрів. Отже, розвиток людського капіталу стає не тільки кількісним процесом накопичення навичок, але й якісним процесом формування ідентичності та соціальної інтеграції.

Професійна орієнтація також відіграє стратегічну роль у національній та регіональній політиці щодо людського капіталу. Уряди все частіше визнають системи професійної орієнтації як інструменти економічної модернізації, адаптивності робочої сили та конкурентоспроможності в умовах глобалізованої економіки. Підтримуючи навчання протягом усього життя та професійну мобільність, професійна орієнтація допомагає суспільствам реагувати на технологічні інновації, цифровізацію та демографічне старіння. Ця подвійна функція – економічна та гуманістична – робить професійну орієнтацію наріжним каменем сталого розвитку людського капіталу, інтегруючи інституційну ефективність, соціальну справедливість та

індивідуальний розвиток в єдину системну структуру (Гриценок, 2025a).

Взаємодія між інституційним, соціальним та індивідуальним рівнями є ключовою для розуміння професійної орієнтації як системи. Інституційні рамки забезпечують структуру та ресурси, соціальний контекст формує можливості та обмеження, а індивідуальна ініціатива визначає, як професійна орієнтація інтерпретується та реалізується. Ефективні системи професійної орієнтації створюють цикли зворотного зв'язку між цими рівнями, використовуючи дані про ринок праці, соціальні тенденції та індивідуальні результати для постійного вдосконалення політики та практики. За умови належної координації ця багаторівнева взаємодія сприяє збалансованому розвитку людського капіталу, що відповідає економічним потребам, водночас поважаючи індивідуальні прагнення та соціальну справедливість. В результаті професійна орієнтація стає ключовим інструментом сталого розвитку, поєднуючи освіту, зайнятість та соціальну політику в єдину стратегію розвитку людського капіталу (Гриценок, 2025b).

Список посилань

Алєксєєва, С. В., Гриценок, І. А., Закатнов, Д. О., Кузьмінська, Л. Д., & Орлов, В. Ф. (2019). *Психолого-педагогічні тренінги у системі консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів* (Д. О. Закатнов, ред.). Полісся. https://lib.iitta.gov.ua/717525

Гриценок, І. А. (2017). Складові кар'єрної компетентності учнів ПТНЗ. *Теорія і методика професійної освіти*. https://lib.iitta.gov.ua/712270/

Лозовецька, В. Т. (2012). *Професійна орієнтація молоді в умовах сучасного ринку праці*. Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/2950

Гриценок, І. А. (2025a). Вимоги ринку праці щодо сформованості кар'єрної компетентності здобувачів освіти. У В. О. Радкевич (ред.), *Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання* (с. 386–395). https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/748168/

Гриценок, І. А. (2025b). Інтеграція тенденцій ринку праці у профорієнтаційну роботу. *Розвиток сучасної науки та освіти: реалії, проблеми якості, інновації* (с. 354–359). https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746786/